

گردآورندگان

ستخان امیرالمومنین علیہ السلام

قبل از رسیدن

نوشته

غزوات عطار دی

توزیع آزاد
کتابخانه
نام خراسان که معطای ناب پادشاهی
تلف ۳۱۶۲۲ - کد پستی ۱۱۱۶۶

قیمت ۸۰۰ ریال

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

گروہ آورندگان
سختان امیر المؤمنین علیہ السلام
قبل از رسید رضی

نوشته
عزیزانہ عطاردی

انتشارات عطارد

مرکز فرهنگی نهمان

۹

گردآورندگان سخنان علی علیه السلام قبل از سید رضی (ره)

نوشته: عزیزالله عطاردی

تیراژ: ۳۰۰۰ مجلد

سال نشر: مهرماه ۱۳۷۳

چاپ: آرمان

نوبت چاپ: اول

حروفچینی: به آراء = تلفن ۶۴۱۴۰۷۷

ناشر:

انتشارات عطارد

تلفن: ۲۷۷۹۳۹

حق طبع محفوظ است

بسم الله الرحمن الرحيم خطبه‌ها و کلمات علی علیه‌السلام

از امیرالمومنین سلام الله علیه خطبه‌ها و سخن‌های فراوانی در کتب تاریخ و اخبار و آثار روایت شده است، علی علیه‌السلام بعضی از این خطبه‌ها را در منابر مدینه، بصره و کوفه ایراد نموده است، و پاره‌ای دیگر را در میدان جنگ و هنگام پیکار با دشمنان برای لشکریان خویش خوانده و آنها را از امور جاری آگاه نموده است.

این خطابه‌ها در موضوعات مختلف وارد شده‌اند، بعضی در توحید و خداشناسی و صفات الهی ایراد گردیده‌اند و مسلمین را با خداوند متعال و صفات ثبوتیه و سلبیه آشنا کرده و در حقیقت علم خداشناسی و معرفت پروردگار را به مردم آموخته‌اند و بعضی دیگر درباره پیامبران و سفیران خداوند آورده شده‌اند که

امیرالمومنین سلام الله علیه در آنها از خصوصیات پیامبران و رنجهای آنان در ترویج دین مبین اسلام گفتگو می‌کند، مخصوصاً از فداکاری‌هایی که حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله در راه تحقق نظام اسلامی متحمل شده‌اند.

پاره‌ای از خطبه‌ها نیز درباره فضایل اخلاقی و آداب اجتماعی و فردی مسلمانان می‌باشد. علی علیه السلام در این گونه خطبه‌ها از آداب شریعت و احکام و مقررات دینی سخن گفته است و با بیانات شافیه و مواعظ کامله خود، راه سعادت و خوشبختی را به جامعه اسلامی می‌نمایاند.

تعدادی از خطبه‌ها در موضوع جهاد با کفار و منافقان ایراد شده‌اند و علی علیه السلام در این گونه خطبه‌ها که تعداد آنها فراوان است، شیعیان و پیروان خود را به جهاد با منافقان و کسانی که خود را در ظاهر مسلمان جلوه می‌دهند تشویق می‌نماید و می‌فرماید: «جهاد یکی از درهائی است که آدمیان را به خداوند می‌رساند».

از علی علیه السلام نامه‌ها و فرمان‌هایی نیز رسیده

که برای حکام و والیان خود نوشته است. امام در این فرمانها بهترین دستورالعملها را برای هدایت و فلاح مردم صادر فرموده است از این گونه فرمانها مواردی وجود دارد، که می‌تواند در همه زمانها و مکانها سرمشق مسلمین و جامعه بشریت باشد.

جمع آوری خطبه‌های علی علیه‌السلام
از زمان امیرالمومنین سلام الله علیه گروهی
خطابه‌های آن حضرت را ثبت نموده و در
مجموعه‌هایی گردآورده‌اند.
هدف آنها از چنین اقدامی آن بود که آیندگان را
نیز از این سرچشمه‌های فضیلت و دانش سیراب نمایند
و مسیر رشد و تکامل را برای آنان هموار سازند.
تعدادی از این مجموعه‌ها تا زمان شیخ ابوجعفر
طوسی رضوان‌الله علیه و معاصرش ابوالعباس نجاشی
در بغداد محفوظ و در دسترس مردم بوده است، اما
متأسفانه این آثار هنگام ورود طغرل بک سلجوقی به
بغداد به علت جهالت و تعصب افراد جاهل به آتش
کشیده شد و تعدادی از کتابخانه‌های شیعه از بین رفته
است.

کتابخانه‌های مزبور بدست سلاطین آل بویه که از شیعیان علی علیه السلام و اولاد آن حضرت بودند در بغداد تاسیس شده بود. آثار امام علی علیه السلام که از اهل بیت عصمت و طهارت روایت شده بود با انواع کتب علمی و ادبی در آن جا گردآمده بود.

این کتابخانه‌ها دارای انواع کتابها در علوم و معارف بود، که دانشمندان از آنها استفاده می‌نمودند. لکن جاه‌طلبان و دنیاپرستان که همواره با تحریک عواطف و احساسات عوام به مقاصد شوم خود می‌رسند در این جا نیز دست بکار شدند، و با ایجاد اختلاف بین اهل سنت و شیعه بهانه‌ای بدست سلاطین متعصب حنفی دادند.

همانطور که در بالا گذشت آنها به عنوان اینکه این کتابها از کتب ضلال است دستور آتش زدن آنها را صادر کردند، و آثار اهل بیت علیهم السلام طعمه حریق شد. بدنبال این امر شیخ طوسی عالم بزرگ شیعه که در بغداد می‌زیست به نجف مهاجرت کرد، و نجف اشرف را پایگاه علمی شیعه قرار داد.

اینک ما مختصراً به معرفی کسانی که به جمع‌آوری

خطابه‌ها و سخنان امام علی علیه السلام همت گماردند، می‌پردازیم.

۱- حارث اعور همدانی

بطوریکه از آثار و اخبار وارده معلوم می‌شود حارث اعور نخستین کسی است که خطابه‌های علی علیه السلام را جمع آوری کرده، و کتابی در این موضوع تالیف کرده است. برای روشن شدن این موضوع، مطلبی را که در اصول کافی نقل شده است ذکر می‌کنیم:

محمد بن یعقوب کلینی رضوان الله علیه بسند خود از ابواسحاق سبیعی روایت می‌کند که حارث اعور گفت: علی علیه السلام در یکی از روزها بعد از اداء نماز عصر برای مردم خطبه‌ای خواند، و مردم از سخنان بلیغ و شیوای آن حضرت در شگفت شدند، و از بیانات آن جناب در توحید و خداشناسی سود بردند.

ابواسحاق سبیعی می‌گوید: به حارث اعور گفتند: آیا شما از آن سخنان چیزی به خاطر نداری؟ گفت: چرا من سخنان علی علیه السلام را نوشته‌ام. ابواسحاق گفت: در این هنگام حارث اعور سخنان امیرالمومنین

سلام الله علیه را که در توحید و مسائل خداشناسی بود
برای ما املاء فرمود.^۱

۲- زیدبن وهب جهنی

ابوسلیمان زیدبن وهب جهنی کوفی از یاران علی
علیه السلام و از سربازان او در جنگ نهروان می باشد
که در سال ۹۶ هجری درگذشته است. وی از ثقات بود
و شیخ طوسی درباره ایشان می گوید: وی خطابه های
امیرالمومنین علیه السلام را که در منبر به مناسبت
اعیاد ایراد شده بود جمع کرد که این مجموعه را
ابومنصور جهنی از او روایت می کند.^۲

۳- ابراهیم بن حکم فزاری

ابواسحاق ابراهیم بن ظهیر فزاری یکی از مفسران
است و روایات خویش را از سدی نقل می کند. وی
کتب زیادی تالیف کرد، که از آن جمله کتابی در ملاحم
و کتابی در خطبه های امام علی علیه السلام است. این
کتاب را احمد بن محمد بن موسی و محمد بن جعفر از

۱- کافی: ۱/۱۴۱

۲- فهرست شیخ: ۹۷

او روایت می کنند.^۱

۴- ابراهیم بن محمد ثقفی

ابواسحاق ابراهیم بن محمد ثقفی از نوادگان سعد بن مسعود ثقفی است. جد وی سعد بن مسعود از طرف امام علی علیه السلام والی مدائن بود، و امام حسن علیه السلام پس از اینکه در مدائن مجروح شد در منزل این شخص فرود آمد. و مختار بن ابی عبید برادرزاده وی می باشد.

ابراهیم بن محمد نخست مذهب زیدی داشت، و بعد به مذهب امامیه گروید، و در اصفهان مقیم شد، گفته اند: احمد بن محمد با گروهی از اهل قم به اصفهان رفتند و او را دعوت کردند تا در قم اقامت نماید، اما وی حاضر به خروج از شهر اصفهان نشد و در آنجا به ترویج مذهب اهل بیت پرداخت.

این محدث بزرگ آثار بسیاری دارد که اغلب آنها درباره اهل بیت علیهم السلام می باشد، و از آن جمله کتابی است به نام رسائل امیرالمومنین

علیه السلام. شیخ ابو جعفر طوسی رضوان الله علیه در میان آثار او از این کتاب یاد می کند و آنرا از احمد بن عبدون روایت می نماید.^۱

۵- ابراهیم بن سلیمان

ابو اسحاق ابراهیم بن سلیمان بن عبدالله نهمی از قبیله حمدان است که در کوفه اقامت داشت، این محدث جلیل القدر از ثقات به شمار می رود و تالیفات و آثار متعددی دارد که از آن جمله کتاب خطب و کتاب مقتل امام علی بن ابی طالب علیه السلام می باشد.

شیخ طوسی و نجاشی کتب او را از احمد بن عبدون و احمد بن عبدالواحد روایت می کنند، و این محدث از این جهت که در میان قبیله بنی نهم و بنی تمیم و بنی هلال زندگی می کرده او را به هر سه قبیله نسبت می دهند، ولی نسبت اصلی او به بنی نهم است.^۲

۶- اسماعیل بن مهران

اسماعیل بن مهران بن محمد سکونی ابو یعقوب

۱- فهرست: ۲۷

۲- فهرست شیخ: ۲۹ و نجاشی: ۱۵

که از ثقات محدثین است و روایت خود را از امام رضا نقل می‌کند. که محضر مبارک امام رضا علیه السلام را درک کرده و روایات خود را از ایشان نقل می‌نماید. وی کتب متعددی در موضوعات مختلف تألیف نموده است. کتابی در ملاحم و کتاب دیگری از خطبه‌های امام علی علیه السلام از زمره آثار او به شمار می‌رود. شیخ طوسی و نجاشی این کتابها را از طریق حسین بن عبیدالله و محمد بن محمد ازوی روایت می‌کنند. این عبدون نیز کتاب خطب او را نقل کرده است.^۱

۷- اصبع بن نباته

ابوالقاسم اصبع بن نباته حنظلی از یاران خاص علی علیه السلام بود و در کوفه اقامت داشت. اصبع علوم و معارف زیادی از علی علیه السلام روایت کرده است. از جمله می‌گوید: من در خانه علی علیه السلام دعا می‌خواندم و رکوع می‌کردم، در این هنگام علی علیه السلام که می‌خواست از خانه بیرون رود فرمود:

۱- فهرست شیخ: ۳۴ و نجاشی: ۲۱

ای اصبغ چه می‌کنی به او گفتم: رکوع می‌کردم و دعا می‌خواندم.

فرمود: ای اصبغ تو را به دعایی که از رسول خدا صلی الله علیه و آله شنیده‌ام، تعلیم می‌کنم. گفتم: دوست دارم آن را به من تعلیم کنی، فرمود: بگو «الحمد لله علی ما کان والحمد لله علی کل حال». اصبغ بن نباته همچنین عهدنامه مالک اشتر را که در هنگام رفتن به مصر برایش نوشته شد و نیز وصیت علی علیه السلام را به فرزندش محمد بن حنفیه روایت می‌کند. شیخ ابوجعفر طوسی و نجاشی این دو کتاب را به طرق خود از ابن ابی جید و حسین بن عبیدالله و ابن جندی نقل می‌نمایند.^۱

۸- قاسم بن یحیی

قاسم بن یحیی راشدی از احفاد حسن بن راشد بغدادی است، و حسن بن راشد خود یکی از وزرای مهدی و موسی و هارون الرشید بود. قاسم بن یحیی از امام صادق و امام کاظم علیهم السلام روایت می‌کرده و

کتابی به نام آداب امیرالمومنین سلام الله علیه داشته که این کتاب را شیخ طوسی روایت می کند.^۱

۹- لوط بن یحیی

ابومخنف لوط بن یحیی بن مخنف ازدی از بزرگان علماء و محدثین به شمار می رود. مخنف جد او در جنگ جمل در حضور علی علیه السلام بود و در همین جنگ کشته شد. ابو مخنف آثار زیادی دارد، و مورد اعتماد محدثین و مورخین شیعه و سنی می باشد. وی از امام صادق علیه السلام حدیث نقل می کند.

شیخ طوسی می گوید: ابو مخنف از اصحاب امام حسن و امام حسین علیهما السلام بود و کتاب های فراوانی تألیف کرد که یکی از آنها خطب علی علیه السلام است او این کتاب را از طریق احمد بن عبدون به سندش از نصر بن مزاحم و او از ابومخنف لوط بن یحیی روایت کرده است.^۲

۱- فهرست: ۱۵۳

۲- فهرست شیخ: ۱۵۵

۱۰- عبیدالله بن حرّ جُعفی

از کسانی که مجموعه‌ای از علی علیه السلام روایت می‌کنند یکی هم عبیدالله بن حرّ جعفی است که شاعری توانا و از دلاوران و جنگجویان بود و در دوره معاویه با گروهی در اطراف عراق و نجد راهزنی می‌کرد هیچگاه تسلیم معاویه نشد، اما وقتی امام حسین علیه السلام از او یاری خواست او امتناع ورزید و بعد پشیمان شد.

عبیدالله کتابی دارد که در آن مطالبی از امام علی علیه السلام روایت کرده است. و ابوالعباس نجاشی گوید: بخاری از این مجموعه یاد می‌کند.

عبیدالله را از کوفیان به شمار آورده‌اند، وی زندگی عجیبی داشته و این رساله گنجایش شرح حال او را ندارد. جویندگان به منابع ترجمه او مراجعه کنند.^۱

۱۱- حسین بن عبیدالله

حسین بن عبیدالله بن ابراهیم غضائری مکنی به ابو عبدالله یکی از محدثین عالی مقام و از ثقات است

که در علم رجال تبحر کافی داشت و تالیفات و آثار زیادی از او به جا مانده است. شیخ طوسی از وی روایت می‌کند و ابوالعباس نجاشی که خود از شاگردان او بوده و از وی اخذ حدیث کرده، در رجال خود از او به عنوان شیخنا رحمه الله تعبیر می‌کند.

حسین بن عبیدالله کتابی به نام موطن امیرالمومنین علیه السلام تالیف کرده و نجاشی در رجال خود ضمن آثار و تالیفات او از این کتاب یاد می‌کند. ابن غضائری از مشایخ اجازه بود و از ثقات به شمار می‌رفت، و در ماه صفر سال ۴۱۱ هجری درگذشت.^۱

۱۲- صعصعة بن صوحان

صعصعة یکی از یاران و خواص امام علی علیه السلام بود، امام علیه السلام به صعصعة علاقه بسیار داشت و او را هنگام بیماری در منزلش عیادت فرمود و گفت: ای صعصعة از این پس نسبت به برادرانت افتخار مکن و نگو امیرالمومنین از من عیادت

کرد.

صعصعة بن صوحان عبدی عهدنامه مالک اشتر را روایت می کند. نجاشی در رجال خود این عهدنامه را از طریق ابن نوح از جابر نقل کرده و می گوید: از شعبی شنیدم که می گفت صعصعة بن صوحان می گفت: هنگامیکه علی بن ابی طالب سلام الله علیه مالک را به طرف مصر فرستاد چنین فرمود.^۱

۱۳- عبدالعزیز بن یحیی جلودی

ابو احمد عبدالعزیز جلودی ازدی شیخ بصره و از محدثین بزرگ این شهر بود، عبدالعزیز اهل جلود بود و جلود از قرای داخل جزیره است. این عالم مشهور که در زمان خود مورد احترام بود آثار و تالیفات زیادی دارد و کتابهای متعددی درباره امام علی علیه السلام نوشته است.

از آثار وی کتب خطبه های علی، شعر علی و مسند علی علیه السلام را می توان نام برد. این کتابها را نجاشی در رجال خود و در زمره کتب او نقل کرده

است. و ابو عبدالله حسین بن عبیدالله آنها را با سند خود از عبدالعزیز روایت می کند.^۱

۱۴- عبدالعظیم حسنی

حضرت سیدالکریم و محدث علیم عبدالعظیم بن عبدالله حسنی از دیگر گردآوردندگان خطب امام علی علیه السلام است که بارگاه او در شهر ری مزار دوستان و شیعیان اهل بیت علیهم السلام می باشد. این عالم جلیل و شریف از حضرت امام رضا، امام جواد و امام هادی علیهم السلام روایت کرده است. شرح حال وی بسیار مفصل است و نگارنده این سطور کتابی در حالات او تألیف نموده که به چاپ رسیده است.

حضرت عبدالعظیم کتابی تحت عنوان خطب علی علیه السلام تألیف کرده بود و مولفین در شرح حالش از این کتاب نام می برند.

۱۵- محمد بن خالد برقی

ابو عبدالله محمد بن خالد بن عبدالرحمان برقی که اصلش از برق رود قم است، این محدث، اهل ادب

بود و به تاریخ و علوم ادبیه علاقه داشت ولی از نظر نقل حدیث از ضعفاً به شمار می‌رود، در «خلاصه» او را از اصحاب حضرت رضا معرفی کرده و به استناد گفته شیخ، او را تعدیل کرده است.

محمد بن خالد کتابهای متعددی تألیف نموده که از آن جمله کتابی به عنوان خطب از وی نقل می‌کنند، و شاید این کتاب مجموعه‌ای از خطب امام علی علیه السلام باشد، نجاشی این کتاب را با سایر آثار او از طریق احمد بن علی بن نوح روایت می‌کند.^۱

۱۶- هشام بن محمد

هشام بن محمد بن سائب کلبی یکی از محدثین بزرگ و علمای عالیقدر است، وی از شیعیان و خواص حضرت امام جعفر صادق علیه السلام بود، و همواره از محضر ایشان بهره‌مند می‌شده است. وی می‌گوید: من بیمار شدم و هر چه یاد گرفته بودم فراموش کردم، این موضوع را به امام صادق علیه السلام گفتم امام علیه السلام کاسه‌ای را که در آن

مقداری آب بود به من داد و من خوردم و همه چیز یادم آمد.

هشام بن محمد تألیفات بسیاری دارد. و کتابی به عنوان خطب در شمار آثار او نوشته‌اند و محتمل است که این کتاب مجموعه‌ای از خطب علی علیه السلام باشد^۱

۱۷- نصر بن مزاحم

ابوالفضل نصر بن مزاحم منقری کوفی یکی از علمای حدیث و از بزرگان علمای مغازی و سیره است، نصر بن مزاحم عطار از شیعیان امام علی علیه السلام بود. ابن ندیم او را در طبقه ابومخنف ذکر کرده و گفته شده است او در سال ۲۰۲ درگذشته است. نصر بن مزاحم کتابی در موضوع خطب امام علی علیه السلام فراهم آورده لیکن آن کتاب نیز مانند هزارها کتاب دیگر از بین رفته است. در کتاب وقعه صفین که یکی از آثار اوست، تعدادی از خطب و رسائل و کلمات آن حضرت را ذکر کرده است.^۲

۱- رجال نجاشی: ۳۳۹

۲- مصادر نهج البلاغه: ۵۸/۱

۱۸- صالح بن ابی حماد

ابوالخیر بن ابی حماد رازی از اصحاب امام جواد، امام هادی و امام حسن عسکری علیهم السلام است، احمد بن ابی عبدالله برقی و سعد بن عبدالله اشعری کتابی به عنوان خطب امیرالمومنین علیه السلام از او نقل می کنند.^۱

۱۹- فرج بن فروه

ابو روح فرج بن فروه از مسعدة بن صدقه از امام صادق علیه السلام خطب علی علیه السلام را نقل می کند. سید علی بن طاوس در پشت این نسخه به خط خود نوشته بود، این کتاب بعد از سال ۲۰۰ نوشته شده است، و این نسخه را حسن بن سلیمان حلی در اختیار داشته و از آن نقل کرده است.^۲

۲۰- مسعدة بن صدقه

مسعدة بن صدقه از راویان و اصحاب امام صادق علیه السلام است، شیخ ابوجعفر طوسی می گوید: این محدث از اهل سنت بود، و هارون بن مسلم از وی

۱- ذریعه: ۱۸۹/۷

۲- ذریعه: ۱۹۰/۷

روایت می‌کند، از روایات او معلوم می‌گردد که از ثقات می‌باشد، زیرا روایات او متقن و متین است، و از این جهت روایات او را مورد استناد قرار داده‌اند.

اگر در اخبار منقوله او دقت کنیم، معلوم می‌گردد که روایات او از جهت اتقان کمتر از روایات جمیل بن دراج و یا حریر بن عبدالله نیست بلکه از آنها محکمتر نیز می‌باشد، یکی از آثار مسعدة بن صدقه کتابی بنام خطب امیرالمومنین علیه السلام بوده که در کتب رجال باو نسبت می‌دهند.^۱

۲۱- علی بن محمد مدائنی

ابوالحسن علی بن محمد مدائنی اخباری که در سال ۱۳۵ متولد شد و در سال ۲۲۵ درگذشت، ابن ندیم در فهرست خود می‌گوید: علی بن محمد مدائنی مجموعه‌ای از خطب علی علیه السلام را گردآورد و نامه‌های آن حضرت را به والیان و حکامش در آن مجموعه ذکر نمود، شیخ ابوجعفر طوسی نیز در فهرست خویش او را عنوان کرده و گوید: ابوالحسن

مدائنی پیرو مذهب اهل سنت و جماعت بوده است.^۱

۲۲- محمد بن عمر واقدی

ابو عبدالله محمد بن عمر واقدی از علماء و محققان بزرگ اسلامی است که در بغداد اقامت داشت. واقدی آثار و تالیفاتی دارد که هر کدام در موضوع خود حائز اهمیت می‌باشند. و از مصادر معتبر بشمار می‌روند، واقدی از شیعیان و پیروان اهل بیت علیهم السلام بود، و در عقیده خود صراحت داشت.

یکی از آثار واقدی کتاب خطب امام علی علیه السلام می‌باشد، ابو غالب زراری در کتاب اخبار آل اعین می‌گوید: یکی از کتابهایی که به خط خود نوشته‌ام خطب امیرالمومنین علیه السلام تالیف واقدی است، و سید شریف رضی در نهج البلاغه از خط واقدی نقل می‌کند.^۲

۲۳- محمد بن حسن صفار

محمد بن صفار اشعری قمی یکی از محدثان

۱- ذریعه: ۱۹۰/۷

۲- ذریعه: ۱۹۱/۷

معروف در قم بود، این محدث آثار زیادی در اخبار و روایات اهل بیت فراهم آورده است، که یکی از آنها کتاب ارشاد می باشد. او در این کتاب خطبه هائی از امام علی علیه السلام نقل می نماید، اما این کتاب در دست نیست.

محمد بن حسن صفار مؤلف کتاب مشهور بصائر الدرجات نیز می باشد، که در زمان مولف در شهر قم مورد انتقاد گروهی از محدثین قرار گرفت، از آن جمله محمد بن احمد بن ولید که شیخ اصحاب حدیث بود بصائر را به شاگردان خود روایت می کرد ولی اجازه نقل او را نمی داد.^۱

۲۴- محمد بن حسن بن درید

ابوبکر محمد بن حسن بن درید از دی بصری از فضلاء و ادبای عالیقدر بود که در علم نحو، لغت تبحر خاصی داشت و از ابوحاتم سجستانی و ریاشی اخذ علوم نمود. ابن درید بسیار باهوش و دارای حافظه ای قوی بود، چنانکه دیوان شعری را برای خواندن حفظ

کرد.

محمد بن درید پیرو مذهب تشیع بود و کتابی بنام امالی نوشته که در آن از خطب امام علی علیه السلام نقل کرده است. ابن درید در بصره جای خلیل بن احمد را گرفت و همچنان در ترویج علم و فضیلت همت گماشت و در سال ۳۲۱ در بغداد دیده از جهان فرو بست.^۱

۲۵- علی بن حسین مسعودی

ابوالحسن علی بن حسین مسعودی از مورخان عالیقدری است که کتابهای او در عالم اسلام مشهورند.

مسعودی از کسانی است که اغلب بلاد معموره زمان خود را سیاحت کرد و با علماء و فضلاء در شهرها و ولایات گفتگو نمود و دانش و کمال فراوانی فراهم آورد. کتاب مروج الذهب او اکنون مورد استفاده دانشمندان می باشد.

مسعودی در آثار خود که اکنون در دست است

مانند «اثبات الوصیه» از سخنان و خطبه‌های امام علی علیه السلام نقل می‌کند.

مسعودی پس از سالها مسافرت و تحقیق و تالیف در سال ۴۲۰ هجری جهان را وداع گفت، و در مصر به خاک سپرده شد.

۲۶- محمد بن یعقوب کلینی

ابو جعفر محمد بن یعقوب کلینی (رضوان الله علیه) در دهکده کلین در جنوب شهر ری متولد شد و پس از تکمیل تحصیلات عازم بغداد گشت و در آنجا اقامت گزید. وی در طول بیست سال کتاب شریف کافی را تالیف کرد، و سرانجام در سال ۳۲۹ درگذشت. مقبره او اکنون در بازار بغداد زیارتگاه همگان می‌باشد. محمد بن یعقوب کلینی در مطاوی کتاب کافی، و خطبه‌هایی در کتاب ایمان و کفر، خطبه‌ای پیرامون حج در کتاب حج، و چند خطبه در کتاب روضه و نیز وصیت‌های امام علی علیه السلام را در کتاب وصیت نقل می‌کند.

۲۷- محمد بن علی بن حسین بن بابویه

ابو جعفر صدوق محمد بن علی (رضوان الله علیه)

که در کتب حدیث از وی بعنوان رئیس محدثین تعبیر شده، از بزرگان شیعه و محدثین عالیقدر امامیه بشمار می‌آید، شیخ صدوق در شهر ری و در زمان حکومت آل بویه مرجع شیعه بود و در آنجا به ترویج مذهب شیعه و تالیف و تحقیق اشتغال داشت. و در سال ۳۸۱ در ری درگذشت و قبرش اکنون مزار شیعیان است.

شیخ ابوجعفر صدوق در کتب و آثار خود خطبه‌هایی از علی علیه السلام نقل کرده است، از جمله در کتاب صلوٰۃ من لایحضره الفقیه در نماز استسقاء یک خطبه و در «معانی الاخبار» خطبه ششگانه و در کتاب توحید خطبه‌های توحید امام علی علیه السلام را روایت کرده است.

۲۸- حسن بن شعبه حرانی

محدث جلیل و محقق بزرگ ابومحمد بن علی بن حسین بن شعبه حرانی یکی از علمای بزرگ شیعه در قرن چهارم هجری می‌باشد و شیخ مفید از وی اخذ حدیث کرده است.

حرانی بسیار خوش انتخاب و در تالیف با سلیقه و مبتکر بود. و کتاب او تحت عنوان تحف العقول، خود

شاهد این مدعا است.

حرانی در تحف العقول خطبه‌ها و کلمات متعددی از امام علی علیه السلام روایت می‌کند مانند نامه بسیار مفصل امام علی علیه السلام در آداب و سنن، و وصیت نامه ایشان به امام حسن علیه السلام و خطبه‌ای بنام وسیله و خطبه مفصل دیگری در توحید.

۲۹- ابن واضح یعقوبی

احمد بن اسحاق بن جعفر معروف به یعقوبی و ابن واضح از مورخان بزرگ عالم اسلام است، یعقوبی عشق زیادی به سیاحت در شهرها و ولایات داشت، و بلاد شرق و غرب عالم را مانند ایران، هندوستان، ترکستان، شام، مصر و دیگر ممالک افریقای شمالی و اندلس را سیاحت کرد.

یعقوبی در تاریخ خود در فصل مربوط به امام علی علیه السلام خطبه‌ها و کلماتی از آن حضرت نقل می‌کند و نامه‌های امیرالمؤمنین را که برای والیان خود نوشته، ذکر کرده است. یعقوبی پس از چندین سال تحقیق و تالیف در سال ۲۷۸ درگذشت و آثار ارزنده‌ای از خود بجای گذاشت.

۳۰- محمد بن جریر طبری

ابو جعفر محمد بن جریر طبری از مورخان و مفسران مشهور است، طبری در بغداد اقامت داشت و در همین شهر که در آن روزها مرکز علوم و معارف بود به تحقیق و تتبع اشتغال داشت. طبری کتاب مفصلی در موضوع حدیث غدیر در دو مجلد نوشت و کتابی نیز در طرق حدیث معروف طبر فراهم آورد.

محمد بن جریر طبری در تاریخ بزرگ خود در فصل مربوط به امام علی علیه السلام تعدادی از خطبه‌ها و نامه‌های علی بن ابی طالب را ذکر کرده و وصیت آن حضرت را به امام حسن و محمد حنفیه نقل می‌کند.

طبری با حنابله مخالف بود و رهبری آنها را همیشه تحقیر می‌کرد و از این جهت مورد خشم آنها قرار گرفت. وی در سال ۳۱۰ در بغداد درگذشت.

۳۱- محمد بن محمد مفید

محمد بن محمد بن نعمان ابو عبدالله معروف به شیخ مفید از بزرگان علماء شیعه و از فقهای عالی مقام امامیه است که در بغداد به نشر علوم و معارف مشغول

بود، این بزرگوار، استاد سید رضی و سید مرتضی می‌باشد و آن دو در نزد شیخ مفید دانش اندوختند و راه کمال یافتند.

ابو عبدالله مفید آثار و تالیفات زیادی دارد و در کتاب‌های خود مانند اختصاص و ارشاد تعدادی از خطب امام علی علیه السلام و رسائل آن جناب را آورده است، و همچنین در اختصاص کلمات متعددی از سخنان امیرالمومنین سلام الله علیه را ذکر می‌کند. شیخ مفید پس از سالها خدمات علمی و مذهبی و تربیت شاگردانی چون سیدین جلیلین مرتضی و رضی و شیخ طوسی، در سال ۴۱۴ دیده از جهان فرو بست.

۳۲- عمر و بن بحر جاحظ

ابو عثمان عمرو بن بحر جاحظ لثی لغوی نحوی از غلامان نظام بود و در بصره اقامت داشت، جاحظ از ادیبان و از علمای لغت بشمار می‌رفت، گویند متوکل او را برای تعلیم فرزندانش خواست اما وقتی او را دید از زشتی چهره‌اش ناراحت شد و او را با دادن مقداری جایزه باز گردانید.

جاحظ در کتاب خود البیان و التبیین که در

ادبیات تالیف شده و از کتابهای بسیار مشهور است، تعدادی از خطب و کلمات امام علی علیه السلام را نقل کرده است. جاحظ پس از سالها تالیف و تصنیف در سال ۲۵۵ در شهر بصره دیده از جهان فروبست. گفته اند مرگ او در اثر فرو ریختن کتابها برویش بوده است.

۳۳- ابوجعفر اسکافی

محمد بن عبدالله ابوجعفر اسکافی معتزلی یکی از بزرگان متکلمین و علمای عالی مقام است ابوجعفر در بغداد اقامت داشت و از مذهب اعتزال ترویج می کرد، اسکافی کتابها و رساله های متعددی تالیف نمود. کتاب مقامات در مناقب امیرالمؤمنین سلام الله علیه از شمار آنهاست.

ابوجعفر اسکافی، در این کتاب سخنانی از امام علی علیه السلام روایت کرده و سید رضی (رضوان الله علیه) در نهج البلاغه از این کتاب نام برده است. اسکافی پس از مدتی تحقیق و تالیف در سال ۲۴۰ در بغداد جهان را وادار گفت.

۳۴- احمد بن محمد بن محمد ابو عبید هروی

ابو عبید احمد بن عبدی مؤدب هروی صاحب کتاب غریبین یکی از اکابر علماء و از اصحاب ابومنصور ازهری لغوی بود، ابو عبید کتابی در لغات غریب قرآن و حدیث تالیف کرد و این کتاب همواره مورد استفاده اهل علم و ادب و جویندگان قرآن و حدیث بوده است.

ابو عبید در کتاب خود گفته‌های امام علی علیه السلام را نقل نموده و در مطاوی کتاب خود تعدادی از کلمات آن حضرت را مورد استشهاد قرار داده است. ابو عبید هروی پس از مدتی تحقیق و تالیف سرانجام در سال ۴۰۱ درگذشت.

۳۵- سعید بن یحیی اموی

ابو عثمان سعید بن یحیی اموی محدث مقیم بغداد از رُواة بزرگ و محدثین درجه اول است. وی از گروهی مانند ابن مبارک و وکیع و همچنین از پدرش روایت می‌کند. نسائی، بخاری، مسلم بن حجاج و جماعتی دیگر از اهل حدیث نیز از وی اخذ روایت

کرده‌اند.^۱

سعید بن یحیی کتابی بنام مغازی دارد در این کتاب سخنانی از امام علی علیه السلام روایت می‌کند، و از قراریکه صاحب کشف الظنون می‌نگارد این کتاب تا قرن یازدهم هجری وجود داشته است.

این دانشمند در سال ۲۴۹ در بغداد درگذشت.

۳۶- احمد بن یحیی نحوی مشهور به ثعلب

ابوالعباس احمد بن یحیی بن زید شیبانی رهبر علمای کوفه و معلم نحو و لغت بود و ثعلب در نزد ابن اعرابی دانش و ادب آموخت تا به حد کمال رسید، او را از این جهت ثعلب می‌گفتند که در هنگام بحث از مطلبی به مطالب دیگر می‌رفت و در جایی ثابت نبود.

ابوالعباس در کتابها و مقالاتش از سخنان امام علی علیه السلام به عنوان، شاهد استفاده کرده و سید رضی در کتاب خود به این مطلب اشاره می‌کند.

ثعلب در سال ۲۹۱ جهان را وداع گفت.

۳۷- قاسم بن سلام هروی

ابوعبید قاسم بن سلام فرزند یک برده رومی بود

که در هرات می زیست. وی یکی از مشاهیر لغت، حدیث، و ادب می باشد و در هر فنی امام اهل زمان خود بود، و مدت هیجده سال در طرطوس قضاوت می کرد. او در آثار خود از ابوزید انصاری، اصمعی ابن اعرابی، کسائی، فزا و ابو عبیده روایت می کند.

گویند ابو عبیده نخستین کسی است که در غریب الحدیث کتاب نوشت. او در کتاب خود به سخنان علی ابن ابی طالب علیه السلام استناد می جوید و سید رضی از وی نام می برد.

ابو عبید پس از انجام مناسک حج در سال ۲۲۴ در مکه درگذشت.^۱

۳۸- محمد بن یزید مبرد

ابوالعباس محمد بن یزید ازدی بصری معروف به مبرد از علمای نحو و لغت بشمار است و مورد قبول همه علماء ادب و لغت می باشد. خطیب در تاریخ خود می گوید: مبرد از اهل بصره بود و در بغداد مقیم شد. و از ابو عثمان و ابو حاتم سجستانی روایت می کرد.

۱- الکنی واللقاب: ۱/۱۱۵

میرد کتابهایی در ادب و لغت تالیف کرده که کتاب کامل و مقتضی از آن جمله‌اند، وی در این کتابها از کلمات امام علی علیه‌السلام استفاده کرده است، ابوالعباس میرد در بغداد اقامت گزید و به تالیف و تحقیق پرداخت و سپس در سال ۲۸۵ درگذشت.

۳۹- ابوالقاسم بلخی

عبدالله بن احمد بن محمود ابوالقاسم کعبی بلخی از فضلاء مشهور و علمای صاحب نام در تاریخ اسلام است وی از بزرگان معتزله و روساء این طایفه بشمار می‌رود، و فرقه کعبیه از معتزله منسوب به او است. او در علم کلام و مناظره بسیار قوی بود و جدل را نیکو می‌دانست.

ابوالقاسم بلخی کتابی بنام انصاف دارد و در این کتاب خطبه شقشقیه را که در نهج البلاغه ذکر گشته و موجب جنجال شده است نقل می‌نماید. ابوالقاسم کعبی بلخی پس از تالیف آثاری که از خود به جای گذاشت در سال ۳۱۹ درگذشت.

۴۰- محمد بن عبدالرحمان رازی

ابوجعفر بن عبدالرحمان بن قبه رازی از متکلمان

امامیه و علمای عالیقدر شیعه می باشد. او کتاب انصاف را در امامت تالیف نموده و شیخ مفید از او روایت می کند: نجاشی او را از مدافعان حقوق اهل بیت علیهم السلام عنوان کرده و به جلالت قدر وصف نموده است.

او نخست از افکار معتزله پیروی می کرد اما بعدها برگشت نمود. از ابوجعفر ابن بطه اخذ حدیث نموده، و در کتاب انصاف خطبه شقشقیه را نقل و به آن استناد کرده است، این عالم جلیل القدر در شهر ری که محل زندگی وی بود، در گذشت.

۴۱- ابراهیم بن محمد بیهقی

ابراهیم بن محمد یکی از علمای قرن چهارم هجری است. و اهل مدائن است. که در سال ۲۲۵ درگذشت او از ابن سکیت که در زمان متوکل به شهادت رسید و از ابراهیم بن سندی رئیس شرطه مامون نقل مطالب می نماید، بیهقی کتابی دارد بنام محاسن و مساوی، این کتاب بسیار مشهور است و مکرر چاپ شده است. وی در این کتاب بنا به مناسبت هائی به فراوانی کلماتی از امام علی علیه السلام

نقل می‌کند و قصه عدی بن حاتم را نیز با معاویه در مورد امام علی علیه السلام ذکر کرده است.

۴۲- عبدالله بن مسلم بن قتیبه دینوری

ابو محمد عبدالله بن مسلم بن قتیبه باهلی مروزی از علمای لغت و ادب و تاریخ است و در این علوم صاحب تالیفات و آثار زیادی می‌باشد. ابن قتیبه در دینور، قاضی بود، و از این جهت به دینوری مشهور شد، ابن قتیبه در خراسان امیر بود و بدین نسبت او را مروزی هم می‌گویند.

ابن قتیبه در کتاب‌های خود بنام ادب الکاتب، امامت و سیاست، عیون الاخبار، و غریب القرآن از کلمات علی ابن ابی طالب علیه السلام استفاده کرده و بدان استناد جسته است، این عالم بزرگ و ادیب عالیقدر در ماه رجب سال ۲۷۶ بطور ناگهانی درگذشت.^۱

۴۳- ابن عبدربه اندلسی

ابوعمر بن عبدربه قرطبی اندلسی از ادباء و

شعراء بزرگ است و کتاب او بنام عقدالفرید یکی از بهترین کتابهای ادبی و تاریخی بشمار می‌رود، و در واقع دائره المعارفی است که در آن مطالب و موضوعات بسیار جالبی برشته نگارش درآمده‌اند و از جمله مآخذ بسیار ارزنده می‌باشد.

ابن عبدربه در مطاوی کتاب خود (العقد الفرید) که در هفت جلد در مصر به چاپ رسیده کلمات بسیاری از علی ابن ابی طالب علیه السلام نقل می‌کند. ابن عبدربه پس از تالیفات و آثاریکه از خود به جای گذاشت در سال ۳۲۸ در گذشت.

۴۴- حسن بن عبدالله عسکری

ابو هلال حسن بن عبدالله عسکری از سخنوران و ادیبان و لغت‌دانان مشهور بود که در فقه و حدیث نیز تبحر داشت، ولیکن بیشتر پیرو شعر و ادب بود. او کتابی تحت عنوان اوائل دارد و بطوریکه یاقوت نقل می‌کند براساس نوشته‌ای در پشت یک نسخه از این کتاب آن را در شعبان سال ۳۵۹ نگاشته است.

او در کتاب اوائل کلمات و خطبه‌هایی از امام علی علیه السلام نقل می‌کند و این همان خطبه‌ای است

که کلینی به سند خود از ابن عباس روایت کرده است.

۴۵- ابوالفرج اصفهانی

علی بن حسین بن محمد ابوالفرج اصفهانی صاحب کتاب اغانی یکی از دانشمندان بزرگ و ادیبان عالی مقام است که در شهر بغداد اقامت داشت. ابوالفرج در اغانی آثار، احادیث، مغازی، علم طب، نجوم و سایر علوم متداول آن روز تبحر و تخصص کامل داشت و مورد توجه سیفالدوله دیلمی بود.

او در کتاب مشهور خود اغانی، به حالات و خصوصیات صدها شاعر و سخنور با ذکر تاریخ خلفاء بنی امیه و بنی عباس و مجالس بزم و سرور آنها پرداخته، و در همین کتاب و همچنین در مقاتل آل ابی طالب کلمات و سخنان امام علی علیه السلام را ذکر کرده است. وی سرانجام در سال ۳۵۶ درگذشت.

۴۶- ابوبکر باقلانی

محمد بن طیب ابوبکر بحری از محدثین و اهل جدل بود، و از طریقه ابوالحسن اشعری تبعیت می کرد و از آراء او دفاع می نمود. او مردی مناظر و بحث بود و همواره بافضلاء و دانشمندان مخالف طریقه اش به

جدل و بحث مشغول بود، او هوش سرشاری داشت و حاضر جواب بود.

باقلانی با شیخ ابو عبدالله مفید رهبر مذهب شیعه در بغداد که خود از متکلمان و مناظران بود مناظره کرد و بدست شیخ مفید مغلوب گردید. باقلانی در کتاب اعجاز القرآن از کلمات امام علی علیه السلام استفاده کرده است.

وفات ابوبکر به سال ۴۰۳ رخ داد.

۴۷- محمد بن حبیب بغدادی

محمد بن حبیب بغدادی هاشمی از مورخان و محدثان به شمار است، بعضی گفته‌اند حبیب نام مادرش بوده و پدرش شهرت ندارد. از محل زندگی و تاریخ تولدش اطلاعی در دست نیست، جز اینکه در سامراء از ابن اعرابی و ابو عبیده دانش آموخته و در سال ۲۴۵ هنگام خلافت متوکل در گذشته است.

ابن حبیب در لغت، انساب و شعر تبحر خاصی داشت، و مردم را با علوم ادبی آشنا می‌کرد، مرزبانی گوید: وی نام اشخاص را از کتب پاک می‌کرد و به خودش نسبت می‌داد ابن حبیب در آثار خودش از

خطبه‌ها و کلمات امام علی علیه السلام استفاده کرده و مورد استناد قرار داده است.^۱

۴۸- ابو نعیم اصفهانی

احمد بن عبدالله بن احمد حافظ ابو نعیم اصفهانی از اکابر اهل حدیث و حافظان بزرگ و از ثقات به شمار می‌رود، حافظ ابو نعیم در زمان خود بسیار مورد توجه بود و اصحاب حدیث برای او اهمیتی خاص قائل بودند، وی هر جا که قدم می‌گذاشت مردم پیرامون او را می‌گرفتند و وی را بر بالای منبری می‌کشاند و از مواظ و نصایح او استفاده و بهره‌مند می‌شدند.

یکی از آثار او کتاب حلیه الاولیاء است که شرح حال گروهی از اصحاب حضرت رسول صلی الله علیه و آله و جماعتی دیگر از اهل علم در آن جا ذکر شده‌اند، حافظ ابو نعیم در ترجمه حال امام علی علیه السلام در مجلد اول این اثر گرانقدر خود تعدادی از کلمات آن حضرت را نقل می‌کند.^۲

۱- المحبر: ۵۰۶-۵۱۰

۲- حلیه الاولیاء: ۶۱/۱-۸۷

۴۹- حاکم ابو عبدالله نیشابوری

محمد بن عبدالله حاکم نیشابوری معروف به ابن بیع از حفاظ حدیث و پیشوایان بزرگ در شهر نیشابور بود، وی برای کسب دانش و فضیلت به شهرهای زیادی در آن زمان به مسافرت پرداخت و از هزار نفر اخذ حدیث کرد و در نیشابور به تألیف و تصنیف پرداخت و آثار ارزنده‌ای از خود به جای گذاشت.

گروهی حاکم نیشابوری را پیرو مذهب تشیع دانسته‌اند، از آن رو که وی در آثار خود بسیاری از فضائل امام علی علیه السلام را روایت کرده است، حاکم نیشابوری کتاب مستدرک صحیحین را تألیف کرده و در آن تعدادی از کلمات امیرالمومنین سلام الله علیه را نقل نموده است.

۵۰- ابو حیان توحیدی

علی بن محمد بن عباس شیرازی معروف به ابو حیان توحیدی شیخ صوفیه از فیلسوفان و اهل ادب به شمار می‌رود، ابو حیان در بسیاری از علوم و فضائل مانند نحو، ادب، فقه، شعر، و کلام مهارت داشت، گویند وی به امور شرعی چندان توجهی نداشت و از

این جهت او را بزندقه متهم کردند.

ابو حیان توحیدی نسبت به صاحب بن عباد و ابوالفضل بن عمید بسیار جسارت کرده و کتابی در نکوهش این دو وزیر نوشته است ولیکن گروهی سخنان او را حمل بر غرض کرده‌اند ابوحیان در کتاب بصائر کلمات و سخنانی از امام علی علیه السلام روایت می‌کند.

۵۱- ابن مسکویه رازی

ابو علی احمد بن محمد بن یعقوب بن مسکویه از اهل ری بود ولی در اصفهان اقامت داشت، ابن مسکویه از حکماء و فلاسفه در زمره برجسته‌ترین اعیان علماء و دانشمندان محسوب می‌شود و آثار زیادی در علوم و معارف از خود به جای گذاشته است. وی با ابن سینا و وزیر مهلبی هم‌نشین بود و بعد با عضدالدوله هم‌نشین شد. ابن مسکویه در کتاب تجارب‌الامم کلمات و سخنان امیرالمومنین سلام الله علیه را روایت می‌کند. او در سال ۴۲۱ در اصفهان درگذشت، و قبرش مورد احترام بود، گویند: میرداماد هنگامیکه از کنار قبرش می‌گذشت توقف می‌کرد و برایش فاتحه

می خواند.

۵۲- ابو عبدالله مرزبانی خراسانی

محمد بن عمران بن موسی ابو عبدالله مرزبانی خراسانی پیرو مذهب تشیع بود و در بغداد اقامت داشت، مرزبانی نخستین کسی بود که علم بیان را تدوین نمود و در علوم ادب، شعر و لغت آثار فراوانی دارد و در نقل حدیث ثقه و مورد اعتماد می باشد.

ابو عبدالله مرزبانی از ابوالقاسم بغوی، احمد بن سلیمان طوسی، ابن درید، نبطویه و جماعتی دیگر اخذ ادب کرد و شیخ مفید از او کسب دانش و فضیلت نمود. ابوعلی فارسی درباره او می گفت: مرزبانی یکی از محاسن جهان است.

مرزبانی در کتاب خود بنام موفق کلمات و سخنان علی علیه السلام را روایت می کند.^۱

۵۳- احمد بن عبدالعزیز جوهری

احمد بن عبدالعزیز جوهری از مشایخ بزرگ و رجال عالیقدر شیعه بوده است، که نزد همگان از

۱- الکنی واللقاب: ۱۵۳/۳

احترام و توجه ویژه برخوردار بود. شیخ ابو جعفر طوسی در فهرست خود از او نام برده و آثار وی را ذکر کرده است. محدثین از این عالم جلیل القدر بسیار تجلیل نموده و از کتاب‌های او استفاده برده‌اند.

ابن ابی‌الحدید معتزلی شارح نهج البلاغه در کتاب خود از وی بسیار نقل می‌کند و به گفته‌های او استناد می‌جوید، جوهری در کتاب خود سقیفه که از کتابهای بسیار مفید است از سخنان و خطبه‌های امام علی ابن ابی طالب علیه السلام روایت می‌کند.

۵۴- ابو جعفر بلاذری

احمد بن یحیی بن جابر بغدادی بلاذری از شعراء و نویسندگان بزرگ عصر خود بود، بلاذری در دربار خلفاء عباسی مانند متوکل، مستعین و معتز کار می‌کرد و نزد آنان بسیار مقرب بود. بلاذری در بغداد زندگی می‌کرد و در همین شهر به کسب دانش پرداخت، و در شمار دانشمندان عالی مقام قرار گرفت.

وی در طول زندگی خود کتابهای زیادی را تألیف کرد که از آن جمله کتاب انساب الاشراف و فتوح البلدان می‌باشد او در این اثر ضمن شرح حالات

امام علی علیه السلام سخنان او را نقل کرده است. وی در سال ۲۷۹ درگذشت.

۵۵- سلیم بن قیس هلالی

سلیم بن قیس از اصحاب علی و حسن و حسین علیهم السلام بود و کتابی نیز تألیف کرده که به اصل سلیم معروف است. این کتاب در میان علماء شیعه از قدیم مشهور می باشد و محدثین عالی مقام در آثار و تألیفات خود مندرجات آن را مورد استفاده قرار داده اند.

سلیم بن قیس هلالی در کتاب خود که اکنون چاپ شده و در دسترس همگان قرار گرفته است، خطبه ها و سخنانی از امام علی علیه السلام روایت می کند، از ذهبی روایت شده که: او را از این جهت هلالی می گفتند که در اول هر ماه هلال را روایت می کرده و آشنا به محل هلال بوده است.

۵۶- ابوحنیفه دینوری

ابوحنیفه دینوری از علماء ادب، لغت، تاریخ، هندسه و فلسفه بود، دینوری یکی از نوادر رجال و اهل علم و ادب به شمار می رود، و از محضر ابن ندیم بسیار

استفاده کرده است، ابن ندیم گفته: او از علماء بصره و کوفه دانش آموخت و متبحر شد.

ابو حنیفه دینوری مورد اعتماد اهل علم و ادب است و در نقل مطالب ثقه و معتمد می باشد، وی از خود آثار فراوان و مفیدی به جای گذاشت که از آن جمله اخبار الطوال می باشد. و در این کتاب ضمن شرح حالات امام علی علیه السلام تعدادی از خطب و سخنان آن حضرت را نقل کرده است.

۵۷- ابوالقاسم زجاجی

عبدالرحمان بن اسحاق ابوالقاسم صیحری زجاجی در شمار رجالی است که سخنان امام علی علیه السلام را روایت کرده است. او در بغداد بزرگ شد و کسب علم و کمال کرد و در شام مسکن گزید، از این جهت او را زجاجی گفته اند که در بغداد با ابواسحاق زجاج مصاحب بود و از وی دانش آموخت. زجاجی کتابهای زیادی نوشت از آن جمله کتاب جمل است که شروح زیادی بر آن نگاشته اند.

وی کتاب جمل را در مکه تالیف کرد و هرگاه از یک فصل فارغ می شد هفت بار خانه خدا را طواف

می کرد و برای خود و کسانی که کتاب او را می خوانند استغفار می نمود. زجاجی در کتاب دیگر خودش امالی سخنان امام علی علیه السلام را روایت می کند. او در سال ۳۳۹ در طبریه شام در گذشت.

۵۸- ابو منصور ثعالبی

عبدالملک بن محمد ثعالبی ابو منصور در سال ۳۵۰ در شهر نیشابور متولد شد، ثعالبی در نظم و نثر از بزرگترین رجال زمان خود بود، و از همه دانشمندان عصر خود گوی سبقت را ربود و بر همه تفوق پیدا کرد، و شهرتش همه جا را فراگرفت و آثارش به هر شهر و دیاری رسید.

ثعالبی به شعر و ادبیات پرداخت و در جمع آوری سخنان فصیح و بلیغ همت گماشت کتاب یتیمه الدهر یکی از آثار ادبی این ادیب عالیقدر می باشد. وی در اثر دیگرش بنام الاعجاز و الایجاز سخنانی از امام علی علیه السلام روایت کرد و سرانجام در سال ۴۲۹ جهان را وداع گفت.^۱

۵۹- محمدبن یوسف کندی

ابو عمر بن یوسف بن یعقوب کندی از اهل مصر بود، کندی در علم انساب بسیار متبحر بود و خانواده‌ها را به خوبی می‌شناخت، و هم چنین از اوضاع و احوال و تاریخ بلاد مصر و خصوصیات آنها اطلاعات کامل داشت، و از علوم ادبی نیز بهره‌مند بود.

کندی از ابو عبد الرحمن نسائی صاحب سنن اخذ حدیث کرد و کتابهایی درباره مصر تألیف نمود و اخبار مصر را در دوران غلبه اسلام بر آنجا نوشت، وی در کتاب ولایة خود سخنان علی علیه السلام را نقل کرده است. او در سال ۳۵۰ درگذشت.

۶۰- محمدبن جریر بن رستم طبری

ابو جعفر محمدبن جریر بن رستم طبری از بزرگان علمای شیعه و از محدثین عالی مقام امامیه می‌باشد، وی اصلاً از آمل طبرستان بود و از ثقات رجال به شمار می‌رفت، نجاشی گوید: «طبری از بزرگان امامیه است»، وی مردی دانشمند و بسیار خوش صحبت و شیرین زبان بود.

ابو جعفر طبری کتابهای زیادی در علوم و معارف

اهل بیت علیهم السلام تالیف کرد، و عمر گرانبهایش را در ترویج اخلاق و فضائل گذرانید، وی در کتاب خود بنام مستر شد در امامت و کتاب دیگرش بنام رواة اهل بیت، کلمات و خطبه‌های امام علی علیه السلام را نقل می‌کند.

۶۱- عبیدالله بن احمد انباری

ابوطالب عبیدالله بن احمد بن یعقوب انباری از مشایخ شیعه و از ثقات محدثین امامیه است، نجاشی گوید: وی در آغاز زندگی از واقفیه بود، ابوغالب زراری نیز گوید: من ابوطالب را می‌شناختم و او بیشتر عمرش را با واقفیه محصور بود و بعداً معتقد به امامت ائمه اثناء عشر گردید.

ابوالقاسم بن سهل واسطی گوید: من مردی مانند ابوطالب انباری در عبادت ندیدم و او اکثر اوقات خود را به عبادت می‌گذرانید، و اغلب در مساجد رفت و آمد داشت وی کتابی بنام ادعیه ائمه علیهم السلام نوشت و در آن دعا‌های امام علی علیه السلام را نیز نقل نمود.

۶۲- احمد بن ابی رافع کوفی

ابوعبدالله احمد بن ابراهیم بن ابی رافع انصاری

اصلاً کوفی بود اما در بغداد اقامت داشت. شیخ مفید ابو عبدالله در نزد او تلمذ کرده بود، نجاشی گوید: وی در حدیث از ثقات بشمار می‌رفت و کتابهایی نیز تالیف نمود، ابو عبدالله در عقیده نیز مردی ثابت قدم و مدافع حق شهرت داشت.

احمد بن ابی رافع کتابی بنام کشف در اخبار و تاریخ سقیفه بنی ساعده تالیف کرد و مطالب و حوادث آن را شرح داد و همچنین کتابی در تاریخ ائمه علیهم السلام نگاشت و در این دو کتاب از خطبه‌ها و سخنان امام علی علیه السلام روایت نمود، نجاشی کتابهای او را از طریق حسین بن عبیدالله نقل می‌کند.^۱

۶۳- اعثم کوفی

احمد بن اعثم ابو محمد کوفی یکی از مورخان و محدثان معروف است، کتاب وی به نام فتوح الاسلام از کتب مشهوری است که همواره مرجع مولفین بوده و حوادث را تا زمان هارون الرشید شرح می‌دهد. این کتاب را محمد بن احمد هروی به فارسی ترجمه کرده و

به چاپ رسیده است.

شیخ آقا بزرگ تهرانی (قدس الله سره) در الذریعه احمد بن اعثم را جزء علماء شیعه ذکر کرده و آثار او را در کتاب مزبور نقل می کند، ابن اعثم در کتاب فتوح خود خطبه ها و کلماتی را از امیرالمومنین سلام الله علیه نقل می کند. ابن اعثم در سال ۳۱۴ درگذشت.

۶۴- حسین بن سعید اهوازی

ابومحمد حسین بن سعید بن حماد بن مهران اهوازی از بزرگان علماء امامیه و از محدثین عالیقدر شیعه می باشد. حسین بن سعید در تالیف کتابهای برادرش حسن که او نیز از رواة و اهل حدیث بود با وی مشارکت داشت. چنانکه برادرش حسن شهرت خود را از حسین گرفته است.

نجاشی گوید: اخبار و روایات او را ابوالعباس احمد بن محمد دینوری هنگامیکه از زیارت امام رضا علیه السلام در سال ۳۰۰ به آمل طبرستان مراجعت کرد، روایت نمود حسین بن سعید در کتاب نوادر خود خطبه ها و سخنان علی بن ابی طالب سلام الله علیه را

نقل کرده است.

۶۵- ابو سعید آبی

منصور بن حسین ابوسعید آبی که در سال ۴۲۲ در گذشت کتابی درباره خطبه‌های علی علیه السلام و کلمات او تألیف کرد و نام آن کتاب را (نزه الادب فی المحاضرات) گذاشت، و بعد او را تلخیص کرد. و نثرالدرر نام گذاری نمود. نسخه‌ای از این کتاب در نجف اشرف دیده شده است.

حاج خلیفه در کشف الظنون مجلد ۲/۱۹۳۹ از کتاب نزه الادب یاد کرده و می‌گوید: «این کتاب از تألیفات ابوسعید منصور بن حسین آبی وزیر می‌باشد او از موضوع کتاب بحثی به میان نیاورده است.

۶۶- علی بن محمد واسطی

شیخ آقا بزرگ تهرانی در الذریعه از ریاض العلماء نقل کرده: علی بن محمد بن شاکر مودب لثی واسطی مولف عیون الحکم می‌باشد. و کتابی نیز در سال ۴۵۷ در فضائل اهل بیت علیهم السلام تألیف کرده است. صاحب ریاض اذعان می‌دارد که یک نسخه از این کتاب در دست او می‌باشد.

علامه مجلسی «رضوان الله علیه» نیز از این کتاب در مجلد هفدهم بحار الانوار روایت می‌کند و آن را تحت عنوان (عیون الحکم و المواعظ و ذخیره المتعظ والواعظ) می‌نامد. علی بن محمد واسطی در این کتاب سخنان و کلماتی از امام علی علیه السلام روایت می‌کند.

۶۷- محمد بن احد و شاء

ابوالطیب محمد بن احد و شاء اعرابی نحوی در زمره اهل ادب و شعر بود، و شاء خوش بیان و خوش بزم بود و مردم از مصاحبت او لذت می‌بردند، وی کتابهای مفیدی تصنیف کرده است که اهل علم از آثار و تالیفات وی بسیار استفاده نموده‌اند.

ابن ندیم گوید: و شاء در حدود بیست مجلد کتاب تالیف کرد که یکی از آنها زهرة الریاض در بیست مجلد بود، او در کتاب خود بنام ظرف و ظرفا از علی بن ابی طالب سلام الله علیه کلماتی را نقل کرده و به آن‌ها استناد جسته است و شاء فرزندی داشت که او نیز در علم نحو متبحر بود و مردم را تعلیم می‌داد. وی در

سال ۳۲۵ در گذشت.^۱

۶۸- قاضی نعمان مصری

قاضی نعمان مصری یکی از علمای بزرگ بود و در مصر اقامت داشت و کتابهایی تألیف کرد که از آن جمله دعائم الاسلام است. این دانشمند با مهدی فاطمی که در مصر حکومت می کرد بسیار نزدیک بود، تولد او قبل از سید رضی بوده، و حتی کتابهایی نیز قبل از ولادت وی نوشته است.

علامه مجلسی در مقدمه بحارالانوار گوید: قاضی نعمان کتابهای زیادی در مذهب اهل بیت علیهم السلام نوشت و پیرو مذهب امامیه بود و در نزد مهدی فاطمی تقیه می کرد وی کتابی درباره خطبه های امام علی علیه السلام نگاشت و خود آن را شرح نمود، و در سال ۳۶۳ نیز در گذشت.^۲

علی بن ابراهیم قمی

ابوالحسن علی بن ابراهیم بن هاشم قمی یکی که

۱- الکی الاقاب: ۲۴۷/۳

۲- مصادر نهج البلاغه: ۶۴/۱

از محدثان و مفسران برجسته شیعی است. علی بن ابراهیم از مشایخ محمد بن یعقوب کلینی است و کلینی در کافی از او بسیار روایت می‌کند، علمای رجال او را در کتب خود مورد بحث قرار داده‌اند و او را قابل اعتماد می‌دانند و عقائدش را ستوده‌اند.

علی بن ابراهیم در تفسیرش که منتشر شده و اکنون مورد استفاده می‌باشد، خطبه‌ها و کلماتی از امام علی علیه السلام روایت می‌کند، محدث مزبور در شهر قم درگذشت و مزارش اکنون در این شهر مقدس قم در مقبره شیخان حاشیه خیابان شرقی در وسط باغ بزرگی زیارت گاه می‌باشد.

۷۰- یزید بن عبدالملک نوفلی

یزید بن عبدالملک بن مغیره بن نوفل بن حرث بن عبدالمطلب ابوالمغیره مدنی از بزرگان اهل حدیث و مشاهیر رواة است، ابن حجر در تهذیب التهذیب ج ۱۱ ص ۳۴۷ درباره او بحث کرده و گفتار علمای رجال را درباره وی نقل می‌کند. یزید بن عبدالملک در سال ۱۶۷ در مدینه درگذشت.

یزید بن عبدالملک خطبه‌هایی از امام علی

علیه السلام روایت می کند، و از آن جمله خطبه ای است که علی علیه السلام در هنگام خلافت خود در مدینه پس از کشته شدن عثمان ایراد کرده است، و این خطبه در رساله ای بنام تحفة الاحباب و معرفة امامة سيد اولی الالباب آمده است.

در حال حاضر این رساله در آغاز یک مجموعه که به امام یحیی، امام یمن تعلق داشته و دارای مهر کتابخانه او نیز بوده در موزه بریتانیای لندن وجود دارد و اینجانب هنگام مسافرت به لندن در سال ۱۳۹۶ هجری این خطبه را استنساخ کردم و امیدوارم انشاءالله با شرح فارسی چاپ نمایم.

۱۳۵۹/۴/۱۵

تهران - عزیزالله عطاردی